

МУЗЕЄФІКАЦІЯ ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Марія Брич

Інститут архітектури

Національний університет "Львівська політехніка"

© Брич М., 2015

Проаналізовано світовий і вітчизняний досвід музеєфікації історико-культурної спадщини. Висвітлено проблеми збереження пам'яток архітектури та містобудування – як ансамблевих та середовищних пам'яток, так і окремих об'єктів та споруд, їх поєднання з регіоном, суспільством і оточенням. Досліджено стан використання об'єктів архітектурної спадщини, що належать до музейного простору України. Запропоновано метод збереження пам'яток шляхом музеєфікації з метою максимального збереження та виявлення їхньої історико-культурної, наукової, художньої цінності.

Ключові слова: музеєфікація, історико-культурна спадщина, пам'ятка архітектури, пам'ятка містобудування, збереження пам'яток.

Historical and cultural heritage of Ukraine is very diverse. But many monuments today are in ruins and not used. Sometimes it is not possible to return to the monument its original function, which creates the need to find new applications. Therefore, the most effective method of attracting the cultural space of Ukraine is museumfication.

Museumfication is to convert historical, cultural or natural objects into a museum display objects for preservation and identification of historical, cultural, scientific and artistic value. This is a set of evidence-based measures to bring objects of cultural heritage in the state fit for sightseeing visits.

Ukraine already has experience in museumfication of the archaeological monuments, often inseparably linked with the environment and surrounding monuments of architecture and urban planning. Such complexes and ensembles are impossible to perceive, taking each individual object. It is important to consider them in the context of their original appearance and existence. The whole region, where there are several nearby monuments of architecture or town planning, needed to be seen as the holistic museum.

That is why, it is much easier and more efficient to create historical, cultural and architectural reservation, organize museum-reserves based on architectural monuments. Creating large regional associations based on the museum-reserves significantly increase their exposure area and expand the functions and structure of the reservations and provide a tour visiting of remote museums, along with promotion of them.

Unfortunately, the current socio-cultural situation in Ukraine is not conducive to the development of the museum network. Problem of inclusion of fallen monuments of architecture and urban planning to modern life remains unresolved. This article aims to draw attention to this problem and to propose a method of museumfication for preservation and use of monuments.

Keywords: museumfication, historical and cultural heritage, monument of architecture, monument of urban planning, preservation of monuments

Історико-культурна спадщина України як складова загальносвітового історико-культурного надбання вирізняється значною кількістю об'єктів, типологічним і видовим розмаїттям. Валивою тут є архітектурна спадщина, представлена як окремими спорудами та об'єктами, так і ансамблями та комплексами. Незважаючи на всебічне зацікавлення до історико-культурного надбання, представленого

пам'ятками архітектури та містобудування, стан більшості з них не відповідає умовам збереження. Рівень використання тієї частини пам'яток архітектури та містобудування України, що знаходиться в руїнах, дуже низький. Подібні пам'ятки практично не підлягають новому функціональному пристосуванню, тож єдиним ефективним методом їх залучення до сучасного життя є музеєфікація.

До цього часу у музейній теорії та практиці термін “музеефікація”^{*} використовували досить вузько. Проте сформувалася тенденція активного пристосування музейної середовища, яке перебуває навколо історико-культурного пам’ятника як музейного об’єкта.

Аналіз вітчизняного та закордонного досвіду свідчить про те, що основні передумови збереження пам’яток архітектури можна створити лише у наслідок комплексного вирішення проблематики їхнього сучасного використання. Водночас це питання є однією з найважливіших проблем їхньої охорони. Найкращим засобом збереження історико-архітектурних, містобудівних пам’яток є повернення їм функцій первісного призначення, що сьогодні не завжди вважається можливим. Прискорення процесу руйнації пам’яток через неможливість використання за призначенням висуває постійну потребу в пошуках нових функцій. У цьому напрямі діяльності виникають додаткові труднощі, оскільки під час вирішення цієї проблеми визначальними залишаються соціально-культурна та архітектурно-художня цінність пам’яток і вимоги до їхньої охорони як цілісного архітектурного організму.

Перетворення пам’ятки на об’єкт музейного показу достатньо складний. Містобудівний розвиток населених пунктів, художньо-естетичне виховання суспільства, пізнання власної історії неможливе без включення історико-архітектурної спадщини до сучасного культурного простору та всебічного сприяння ознайомлення з нею максимальної кількості відвідувачів.

Проблема музеефікації пам’яток архітектури та містобудування України сьогодні залишається недостатньо розробленою та висвітленою у науковій літературі. Це пояснюється тим, що до 1991 р. музейне будівництво безпосередньо було пов’язане з ідеологічними установками: упродовж 1920-х рр. музеї вважалися центрами науки та просвіти народних мас, у 1930-ті рр. домінуючою стала пропаганда досягнень нової влади. У післявоєнні часи основними у діяльності музеїв вважалися культурно-просвітній, політико-виховний і пропаган-

дистський напрями. Ґрунтовніше основи музеезнавства почали розроблятися з кінця 1970-х – сер. 1980-х років, коли на базі добре збережених та відреставрованих замкових комплексів Луцька, Олеська, Золочева (Галичина), Кам’янець-Подільського створювалися музеї різних профілів.

Оскільки пам’ятки архітектури та містобудування потребують використання в інтересах суспільства з урахуванням економічної рентабельності, забезпечення активних технічних заходів збереження і відновлення, проведення профілактичних заходів з метою відокремлення об’єктів від агресивних факторів, що прискорюють їх руйнацію, організація музеїв на їхній базі могла б бути дієвим засобом фізичного і духовного збереження цілого комплексу.

За таких умов найкращим засобом пристосування і, відповідно, збереження пам’яток вважається музеефікація як сукупність науково-обґрунтованих заходів щодо приведення об’єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування. Під час музеефікації можна виділити два напрями: пристосування пам’яток архітектури та містобудування під музеї та забезпечення екскурсійних відвідувань без створення музею на території пам’ятки.

Варто згадати, що в Україні сьогодні вже напрацьований певний досвід різних варіантів музеефікації пам’яток археології, які часто невідривно пов’язані з навколишнім середовищем та навколишніми пам’ятками архітектури та містобудування. Заповідники переважно створені на пам’ятках античної доби (Керч-Пантикапей, Херсонес, Ольвія, Белгород-Дністровський-Тіра, Калос-Лімен (Чорноморське), киево-руського періоду (Стародавній Київ, Вишгородський, Новгород-Сіверський, Пліснеськ) та середньовічних (Судак, печерні міста Криму, Хортиця, Чигирин-Суботів, Глухів, Батурич тощо). Значно менше заповідників з первісними пам’ятками, зокрема, комплекс Більського городища з курганами могильниками раннього залізного часу, історико-культурний заповідник “Трипільська культура”, а також історико-археологічний заповідник “Кам’яна могила” на Мелітопольщині із петрогліфами пізнього палеоліту – сарматського часу. У кожному з названих заповідників проводиться деяка робота з музеефікації археологічних об’єктів, однак вона є доволі фрагментарною і зосереджується, здебільшого, на консервації залишків підмурків архітектурних об’єктів.

Важливими є музеефіковані пам’ятки археології *in situ*: законсервована ранньопалеолітична печера Чокурча в Криму, археологічний музей “Добранічівська стоянка” з павільйоном над пізньопалеолітичним господарсько-побутовим комплексом № 4 з рештками житла з кісток мамонтів на Київщині

^{*} Музеефікація – напрям музейної діяльності, що полягає у перетворенні історико-культурних чи природних об’єктів на об’єкти музейного показу з метою максимального збереження та виявлення їх історико-культурної, наукової, художньої цінності. Сприйняття історико-культурної пам’ятки як музейного об’єкта забезпечує її найповноцінніше побутування, формує особливе ставлення до неї і зумовлює приєднання пам’ятки до живої тканини культури. Музеефікація не лише є найоптимальнішим варіантом збереження та використання пам’яток культури, а й активно сприяє органічному поєднанню пам’ятки з регіоном, суспільством, середовищем побутування [5].

та павільйон над пізньопалеолітичним житлом з кісток мамонта у Межирічі на Черкащині. Легкий ангар споруджено над скупченням кісток мамонта – місцем розкопок у Гінцях на Полтавщині. Можна згадати і приклади консервації фундаментів античних і давньоруських споруд – Михайлівського собору та Спаської церкви – усипальні у Переяславі-Хмельницькому, Десятинної церкви у Києві тощо. Поки що єдиним археологічним музеєм-скансеном в Україні є музей археології у складі Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”, у якому в дерев’яному павільйоні експонується господарсько-побутовий комплекс № 3 з Добраничівки, просто неба – трипільська гончарна піч із Жванця-Щовб, святилище доби бронзи з с. Степового на Миколаївщині, степовий курган (реконструкція та павільйон), реконструкції ранньослов’янського та киево-руського жител. Під навісами, складними ковпаками знаходяться стели, баби, хрести, інші зразки давньої скульптури. Подібні музеї археології просто неба варто створювати на територіях інших музеїв народної архітектури та побуту. Так суттєво розширяться можливості показу історії житлобудівництва, побуту з найдавніших часів.

Моделювання історії та культури музейними засобами потребує розроблення нових типів музеїв. О. Титова вважає, що, крім демонстрації давніх об’єктів в археологічних скансенах, варто, наслідуючи досвід закордонних колег, створювати експериментальні поселення, музеї відтворених пам’яток – археодроми, т. зв. архітектурні та археологічні “діснейленди” тощо. Їх можна розміщувати в місцях концентрації пам’яток археології, які складно зберегти *in situ*, однак природний ландшафт місцевості дає змогу виділяти їхні території геолого-археологічними чи природно-археологічними заповідниками, природними парками. Цікаво, коли археологічні об’єкти консервуються *in situ*, а поряд створюється їхня реконструкція на експериментальному поселенні.

В останні десятиліття активно використовують музеєфіковані палаци та замки в історичних містах та поселеннях України: Золочеві, Підгірцях, Кам’янець-Подільському, Мукачеві та ін... Особливе захоплення викликають пам’ятки містобудування – ансамблі та комплекси, де відвідувачі потрапляють в історико-культурне середовище, наповнене спорудами, парками та скверами, малими архітектурними формами конкретної історичної епохи. Це архітектурні ансамблі: центрів історичних міст (Львів, Жовква, Одеса і ін.); ринкових площ (Львів, Івано-Франківськ, Бережани, Луцьк і ін.); садово-паркові (Софіївка, Тростянець, Корсунь-Шевченківський парк і ін.); палацово-паркові (Качанівка, Наталіївка й ін.); монастирів (Крехів, Унів, Гошів, Манявський Скит і ін.). Проте, пам’яткоохоронний статус будь-

якої окремої пам’ятки – палацу, парку, церкви – ще не означає, що вся пам’ятка містобудування є музеєфікованою. Такі об’єкти неможливо повністю оцінити, якщо сприймати їх поодиноці, не бачачи цілісної об’ємно-просторової картини. Тому варто згадати про такий напрям музеєфікації як створення ансамблевих музеїв** на території пам’ятки містобудування. У такому разі пам’ятка містобудування – це головний об’єкт зберігання ансамблевого музею, його експонат-оригінал.

Світова практика побудови ансамблево-середовищних*** музеїв демонструє широкий набір методів створення музеїв. Це і садиба-музей з відновленням усіх взаємозв’язків між елементами комплексу, це й історико-культурний парк, у якому всі елементи консервуються в тому стані, в якому є зараз, це й екомузей, що залучає до збереження історико-культурної спадщини місцеве населення, це і музей відновлення пам’ятки, де головним демонстраційним моментом є відтворення складових елементів садибного комплексу зі залученням до нього різновидових категорій музейних відвідувачів у межах спеціально розроблених музейних програм.

Особливості побудови ансамблевих музеїв на основі музеєфікації історико-культурних пам’яток досі не відображені в науковій літературі. Так само практично немає спеціальних робіт про наукові питання ансамблевих музеїв як одному з напрямів музеєфікації. Питання музеєфікації архітектурних пам’яток і створення ансамблевих музеїв заторкують в узагальнювальних теоретичних працях з музеєзнавства (Е. Д. Добровольська, М. Т. Майстровська, О. О. Мішура, О. Соустін, Т. Ю. Юренєва. На жаль, більша частина згаданих робіт належить до російського музейництва. В Україні особливості ансамблевих музеїв як напряму розвитку музейної мережі майже не розглядають, а самого терміна “ансамблеві музеї” немає у багатьох роботах з музеєзнавства та пам’яткознавства. Теоретичні дослідження в галузі музеєфікації в Україні лише розпочинаються. Окремі аспекти побудови експозицій у ансамблевих музеях порушені в роботах працівників Науково-дослідного інституту пам’яткоохоронних досліджень Міністерства культури України – В. Ієвлевої, О. Сердюк, Е. Градун.

** Ансамблеві музеї – музеї, діяльність яких ґрунтується передовсім на музеєфікованих ансамблях нерухомих історико-культурних пам’яток. В основу діяльності музеїв цього типу покладено переважно пам’ятки архітектури з їхніми інтер’єрами, прилеглою територією, природним середовищем. Функцію документування такі музеї виконують через збереження чи відтворення ансамблю нерухомих пам’яток і властивого їм оточення [10].

*** До музеїв-пам’яток, музеїв просто неба або екомузеїв застосовується поняття – середовищні або ансамблеві музеї [5].

Важливою причиною негативних тенденцій до згортання процесу музеєфікації в останні роки є поступове перетворення музейних комплексів на певні "резервації", штучно вирвані з контексту свого первісного виникнення й існування. Аналіз проектів пристосування пам'яток, знайомство з багатьма музеями на основі архітектурних ансамблів та містобудівних комплексів показує, що оптимальний варіант вибору пам'ятки для пристосування під музей досягається під час комплексного врахування містобудівних, функціональних і конструктивних факторів. На жаль, ці показники не завжди беруться до уваги під час вибору окремих пам'яток або історико-архітектурних комплексів для пристосування під музеї. Найчастіше недооцінюється містобудівна та первинна композиційні характеристики розташування споруд в ансамблі. Внаслідок цього низка музеїв на основі пам'яток архітектури з прекрасними експозиціями знаходяться осторонь туристичних шляхів. Вони, перебуваючи в місцях, віддалених від трас і маршрутів відвідувачів, старіють фізично і морально, залишаються маловідвідуваними.

В останнє десятиріччя помітні намагання створення державних історико-культурних та історико-архітектурних заповідників, організація музеїв-заповідників на базі архітектурних пам'яток. В таких умовах музеєфікація містобудівних комплексів, архітектурних ансамблів відбувається одночасно з музеєфікацією інших пам'яток, що входять до складу заповідника, що значно простіше та ефективніше.

Відповідно до недоліків пристосування архітектурних ансамблів під музеї, пропонується створення на їх основі спеціалізованих музеїв у межах конкретних регіонів, проведення централізації музейної мережі з ширшим використанням у музейному показі пам'яток історії та культури. Практично весь регіон, де поруч розташовано кілька пам'яток архітектури чи містобудування, бажано розглядати як єдиний музей. Створення великих регіональних об'єднань на базі музеїв-заповідників, у яких широко залучаються до музейного показу пам'ятки та значні архітектурні ансамблі, значно збільшить їхню експозиційні площі, що, своєю чергою, призведе до розширення задач, функцій та структури заповідників, а також забезпечить екскурсійне відвідування та популяризацію віддалених музеїв, створених на базі архітектурно-містобудівних комплексів.

Одним із визначальних чинників збереження пам'яток архітектури та містобудування є вимоги до їх охорони як цілісного організму. Передумови їх збереження можуть бути створені лише внаслідок комплексного вирішення проблематики сучасного використання пам'яток. Особливої уваги заслуговує загальна переорієнтація діяльності сучасного

пам'ятоохоронного комплексу з традиційних форм пасивної охорони старовинних будівель на повернення їм активної і навіть визначальної ролі під час безперервної трансформації історичної забудови.

На сучасному етапі існує протистояння між музейною і пам'ятоохоронною діяльністю та туризмом. Це взаємонепорозуміння впливає із різних засад і вартостей, на яких вони будуються. Туризм для музеїв, як і для всієї культурної і природної спадщини, часто є загрозою. Він відволікає від науково-дослідницької діяльності, змушує обмежувати кількість наукових працівників на користь організаторів імпрез і освітньо-інформаційної роботи, викликає необхідність структурних змін форм і методів управління. Треба остерігатись ілюзії сприйняття туризму як панацеї для розвитку не тільки музеїв, але й регіону.

Не слід забувати, що проблема формування і використання туристичного продукту потребує комплексного підходу, щоб у гонитві за економічними цілями не втратити функції зміцнення культурної ідентичності. Необхідно розуміти, що культура є важливим фактором постійного розвитку суспільства, а її охорона є спільною справою. Тому питання збереження і функціонування унікальних пам'яток потрібно вирішувати з урахуванням не тільки світового досвіду, а і українських реалій. Лише правильно керований туризм може стати ключовим чинником у справі збереження природи й охорони культурної спадщини. Опосередковано, через демонстрацію економічної значущості охоронюваних територій для регіону чи країни загалом, можна одержати громадську і державну підтримку в питаннях збереження спадщини.

Аналізуючи ситуацію, яка склалася навколо пам'яток архітектури та містобудування України, слід зазначити, що найменш ефективним методом музеєфікації для них буде традиційний колекційний музей. Цей метод потребує вкладення значних коштів на реставрацію будівель та їхнє подальше пристосування до музейних функцій. На тоді як ансамблевий або середовищний музеї відкривають ширший дієвий простір, заснований на ідейній музейній концепції, що здатна ставити перед собою зовсім інші завдання, ніж колекційний музей.

Враховуючи типологічне та видове розмаїття нерухомих пам'яток історії та культури, їхні різні рівні збереженості, величину історико-культурної цінності та місцезорозташування, комплекс заходів з пристосування пам'ятки до екскурсійного відвідування, має широку палітру. Музеєфікаційні процеси можуть варіюватися від влаштування маршрутів для огляду законсервованих решток пам'ятки, якщо вона зруйнована (оскільки вітчизняні і зарубіжні документи не рекомендують відновлювати втрачені

пам'ятки), до влаштування тематичних експозицій, виставок і культурних заходів у приміщеннях та на території пам'ятки. Більші можливості та відповідна свобода у виборі методів музеєфікації, залучення науковців, здатних розробити унікальну концепцію для кожного окремого випадку, дають змогу приватним музеям створювати якісні музейні комплекси, що можуть стати яскравим явищем в музейному житті України.

Оцінюючи стан музейної справи в Україні, треба зазначити, що сучасна суспільно-культурна ситуація не сприяє розвитку музейної мережі, особливо музеєфікації об'єктів історико-культурної спадщини шляхом створення на їх основі нових музеїв. Відсутність широко розвиненої практики зростання музейної мережі за рахунок музеєфікації пам'яток і їх долучення до музейно-заповідної галузі пояснюється критичним становищем у музейній справі, відсутністю достатніх коштів на ремонт і відповідне функціонування вже наявних музеїв.

Можна стверджувати, що, незважаючи на наукові досягнення в галузі реставрації, окремі успіхи в пристосуванні, проблема включення їх до сучасного життя залишається невирішеною. Загалом реалізація масштабних завдань музеєфікації пам'яток архітектури та містобудування повинна мати значну правову і практичну базу у вигляді відповідних нормативних актів і постійних цільових капіталовкладень з боку держави та зацікавлених організацій і структур. Нові об'єкти музеєфікації повинні розраховуватися на широке коло відвідувачів, інтенсивне включення пам'яток до музейного простору України.

Саме від діапазону сучасного використання пам'яток архітектури та містобудування, їхньої ролі і місця в нашому житті залежить подальше існування, збереження архітектурного надбання та його популяризація.

1. Буланова Н. М. *Музеєфікація історико-архітектурних пам'яток міста Дніпродзержинська: меморіально-персоналістичний аспект. Видатні особистості: музейна персоналістика*. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2008. Вип. 10. – 338 с.
2. Вайдахер Ф. *Загальна музеологія : посібник*. – Л. : Літопис, 2005.
3. Жукова О. *Створення ансамблевих музеїв як актуальне питання сьогодення вітчизняної музейно-пам'яткоохоронної справи : зб. регіон. історії та пам'яткознавства "Ніжинська старовина"*. – К. : УТОPIK, 2013. – Вип. 16 (19) – 183 с.
4. Закон України "Про охорону культурної спадщини". Верховна Рада України; Закон від 08.06.2000 № 1805-III.
5. Ієвлева В. П. *Методичні рекомендації щодо музеєфікації нерухомих пам'яток науки і техніки* / В. П. Ієвлева // *Праці НДІ пам'яткоохоронних досліджень*. – 2008. – Вип. 2. – С. 14–28.
6. Лесик А. В. *Охрана и рациональное использование памятников архитектуры*. – Львов, 1987. – 128 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Heritage/CastlesMuseums.html>.
7. Жукова О. В. *Музеєфікація замкових комплексів України як один із засобів їх збереження* // www.myslenedrevo.com.ua.
8. Терминологические проблемы музееведения. *Сборник научных трудов*. – М., 1986.
9. Титова О. М. *Проблеми музеєфікації пам'яток археології України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля"*. – К., 2004.
10. Юрєнева Т. Ю. *Музееведение : учеб. для высшей школы* / Т. Ю. Юрєнева. – М. : Академический Проект, 2003. – 560.